

Leszek Kaczmarski

Uniwersytet Zielonogórski

ORCID 0000-0002-9556-0444

leszek.kaczmarski@wpa.uz.zgora.pl.

Kontrowersje wokół pojęcia mniejszości i charakteru ich ochrony prawnej podczas obrad konferencji pokojowej w Paryżu oraz w okresie międzywojennym w świetle postanowień traktatowych konferencji paryskiej z 1919 roku

Słowa kluczowe: postanowienia traktatowe o ochronie praw mniejszości, mniejszości rasowe, religijne, językowe i narodowe, pojęcie mniejszości w polskim traktacie mniejszościowym, kryteria określające przynależność osoby do grupy mniejszościowej (kryterium obiektywne, subiektywne)

Streszczenie. W artykule pt. *Kontrowersje wokół pojęcia mniejszości i charakteru ich ochrony prawnej podczas obrad konferencji pokojowej w Paryżu oraz w okresie międzywojennym w świetle postanowień traktatowych konferencji paryskiej z 1919 roku* został omówiony proces wypracowywania znaczenia pojęcia mniejszości, w rozumieniu grupy ludności państwa różniącej się od większości danego państwa rasą, religią lub językiem, podczas obrad konferencji paryskiej w 1919 r. oraz podjęte przez Ligę Narodów i Stały Trybunał Sprawiedliwości Międzynarodowej próby wykładni tego pojęcia w ujęciu prawno-doktrynalnym i politycznym w okresie międzywojennym. Podczas konferencji pokojowej w Paryżu nie wypracowano definicji mniejszości narodowej w znaczeniu grupy ludzi różniącej się od większości społeczeństwa w miejscu osiedlenia szczególną obiektywną cechą (religią, wyznaniem, językiem) czy też subiektywnym poczuciem przynależności etnicznej lub narodowej i tym samym posiadającej świadomość własnej odrębności. Ze względów politycznych przedstawiciele wielkich mocarstw zdecydowali się na określenie powyższych grup ludności poprzez użycie pojęć: mniejszości rasowe, religijne lub językowe. Brak precyzyjnego zdefiniowania pojęcia mniejszości oraz kryteriów określających przynależność do poszczególnych grup mniejszościowych sprzyjał w okresie międzywojennym politycznym, a nie prawnym interpretacjom jego postanowień odnośnie do typu (rodzaju) mniejszości, które mogą korzystać z ochrony traktatowej, szczególnie w zależności od strony interpretującej to pojęcie (władze państwowe lub przedstawiciele zainteresowanych grup mniejszościowych), jej poglądów i sympatii politycznych.

The controversy surrounding the concept of “minority” and the nature of its legal protection at the peace conference in Paris as well as during the interwar period in the light of the treaty provisions of the Paris conference of 1919

Keywords: treaty provisions on protection of minority rights, racial, religious, language and national minorities, the concept of a minority in the Polish minority treaty, criteria that define belonging to a minority group (objective, subjective criterion)

Summary. The article entitled *The controversy surrounding the concept of “minority” and the nature of its legal protection at the peace conference in Paris as well as during the interwar period in the light of the treaty provisions of the Paris conference of 1919* deals with the process of defining the meaning of the

concept “minority” within the meaning of a group of the population of a country differing from the majority of a given country in terms of its race, religion or language at the Paris conference in 1919, and the attempts to interpret the concept from a legal-doctrinal and political perspective made by the League of Nations and the Permanent Court of International Justice in the interwar period. At the peace conference in Paris no definition of a national minority was developed in the meaning of a group of people differing from the majority of the society in the place of settlement in terms of a distinctly objective feature (religion, denomination, language), or a subjective sense of ethnicity or nationality, thus being aware of its own distinctness. Due to political reasons, representatives of the great powers decided to define the above population groups by using the terms: racial, religious or language minorities. The lack of a precise definition of the concept of national minorities or the criteria that define belonging to specific minority groups favored in the interwar period political instead of legal interpretations of its provisions relating to the type (kind) of a minority which may take advantage of the treaty protection, depending, in particular, on the party interpreting the concept (government authorities or representatives of minority groups concerned), its political views and affinity.

Uwagi wstępne

W Paryżu (Wersalu) 28 czerwca 1919 r. podpisano traktat pokojowy między Głównymi Mocarstwami Sprzymierzonymi i Stowarzyszonymi a Niemcami, w wyniku którego uznano powrót na mapę polityczną Europy państwa polskiego i ustalono w zasadzie jego granice zachodnie¹. Obszar odrodzonego państwa polskiego obejmował 388,6 tys. km², natomiast ludność, według spisu z 30 września 1921 r., wynosiła 21 176 717 mieszkańców, w tym Polaków 18 814 239, tj. 69,2%, a ludności niepolskiej (tzw. mniejszości) 8 362 478, tj. 30,8% ogółu mieszkańców. Największą liczebnie grupę mniejszości niepolskiej stanowili Ukraińcy, których było 3 898 431, tj. ok. 18,4% ogółu mieszkańców. Zamieszkiwali oni w sposób zwarty wiele powiatów południowo-wschodniej Polski (87 703 km²). Drugą liczebnie mniejszość tworzyli Żydzi. Było ich ok. 2 110 448, tj. ok. 9,9% ogółu mieszkańców. Żydzi nie zamieszkiwali obszarów zwartych, lecz byli rozproszeni po całym kraju, głównie w miastach i miasteczkach dawnego zaboru rosyjskiego i austriackiego. Trzecią istotną grupę mniejszościową stanowili Białorusini. Zamieszkiwali oni w zawar-

¹ Proces kształtowania granic nowo odrodzonej Polski w latach 1918-1923 był procesem konfliktogennym, długotrwałym i opartym, z punktu widzenia prawnego, na wielu różnych aktach prawnych. Art. 87 i 88 w powiązaniu z art. 27-28, art. 100-105 (proklamowanie Wolnego Miasta Gdańska) traktatu wersalskiego, plebiscyt na Śląsku, ale przede wszystkim trzy powstania śląskie i ostatecznie Konferencja Górnośląską w Genewie (1921-1922), na której zdecydowano o podziale Górnego Śląska na część niemiecką i polską, niekorzystny dla Polski plebiscyt na Warmii i Mazurach „wyznaczyły” ostatecznie granice z Niemcami. W stosunku do granic wschodnich traktat w art. 87 zawierał ogólną formułę: „Granice Polski, nieokreślone w niniejszym Traktacie, będą oznaczone później przez główne Mocarstwa Sprzymierzone i Stowarzyszone”. Ostateczną granicę między Polską a Rosją bolszewicką ustalili tzw. pokój ryski z 18.03.1921 r. Granica południowa została ustalona na podstawie rezolucji z dnia 10.07.1920 r. czterech mocarstw (Anglia, Francja, Włochy, Japonia). Por. A. Nowak, *Pierwsza zdrada Zachodu. 1920 – zapomniany appeasement*, Kraków 2015, s. 19; S. Sierpowski, *Ryski pokój*, [w:] *Leksykon historii powszechnej 1900-1945*, red. S. Sierpowski przy współpracy S. Żerki, Poznań 1996, s. 389-390; A. Czubiński, *Sprawy polskie na Konferencji Pokojowej w Paryżu*, [w:] *Dzieje Polski*, red. J. Pajewski, Warszawa 1977, s. 644 i n.

tej grupie rzadko zaludnione obszary wschodniej Rzeczypospolitej (54 118 km²). Według spisu było ich 1 060 237, tj. ok. 5,0% ogółu mieszkańców Polski. Mniejszość niemiecka liczyła 1 059 194, tj. ok. 5,0% ogółu mieszkańców i zamieszkiwała województwa zachodnie i północne oraz małymi wyspami województwa łódzkie, warszawskie i na Wołyniu. 49 441 osób liczyła grupa mieszkańców Polski określonych w spisie jako *Tutejsi*, byli to Białorusini i Ukraińcy o nieświadomionej przynależności narodowej. Ponadto Polskę zamieszkiwały mniejsze skupiska ludności czeskiej, litewskiej, rosyjskiej, słowackiej, ormiańskiej, tatarskiej i in. Dane dotyczące liczebności mniejszości w Polsce były często kwestionowane przez organizacje mniejszościowe, szczególnie niemieckie i ukraińskie².

Traktat wersalski w art. 93 w akapicie 1 i 2 ponadto zobowiązywał Polskę do przyjęcia zobowiązań w zakresie ochrony praw mniejszości rasowych, religijnych lub językowych oraz zabezpieczenia dla mocarstw zachodnich specjalnych uprawnień handlowych i tranzytowych. Kwestie te zostały uregulowane w dodatkowym traktacie, który delegacja polska podpisała wraz z głównym traktatem wersalskim. Oba traktaty były ściśle powiązane. Traktat z 28 czerwca 1919 r. zawarty między Głównymi Mocarstwami Sprzymierzonymi i Stowarzyszonymi a Polską³ w Rozdziale I (art. 1 do 12) zobowiązywał Polskę do zagwarantowania poszczególnym osobom należącym do mniejszości rasowych (etnicznych), językowych lub religijnych możliwości korzystania ze wszystkich praw na równi z grupą narodową dominującą w państwie, jak również indywidualnej prawnej ochrony przed wszelkimi przejawami dyskryminacji w życiu polityczno-społecznym w Polsce. W szczególności traktat gwarantował wszystkim mieszkańcom Polski i osobom należącym do mniejszości ochronę życia, wolności osobistej, swobód religijnych, bez względu na narodowość, rasę, język i religię oraz:

- 1) prawo nabycia obywatelstwa państwa, pomimo że posiadanie tego obywatelstwa nie było warunkiem koniecznym do uznania za osobę przynależną do mniejszości w danym państwie;
- 2) pełną równość zarówno faktyczną, jak i prawną, w tym równouprawniony dostęp do urzędów publicznych i zawodów dostępnych dla wszystkich obywateli państwa;
- 3) wolność wyznania;

---

² L. Kaczmarek, *Ochrona praw mniejszości w II Rzeczypospolitej w latach 1918-1933*. Rozprawa napisana pod kierunkiem śp. prof. zw. dr. hab. Bogusława Banaszaka na Wydziale Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego 2004, s. 140. A. Czubiński, *Okres demokracji parlamentarnej*, [w:] *Dzieje Polski*, s. 664.

³ Traktat o ochronie mniejszości z 28.06.1919 r. (Dz.U. RP Nr 110 z 1920 r., poz. 728) [dalej: traktat, mały traktat wersalski (MTW), traktat mniejszościowy]. Treść traktatu za S. Sierpowski, *Źródła do historii powszechnej okresu międzywojennego*, t. 1: 1917-1926, Poznań 1989, s. 125-129.

- 4) prawo do używania własnego języka ojczystego w życiu prywatnym, w szkolenictwie, przed sądami, w ramach prowadzonej działalności gospodarczej i kulturalno-społecznej;
- 5) prawo zakładania, utrzymywania na własny koszt instytucji dobroczynnych, religijnych, społecznych, szkolnych i kulturalnych oraz prawo do nauczania początkowego w języku ojczystym;
- 6) prawo do otrzymania odpowiednich sum, przewidzianych w budżecie państwowym i gminnym na cele edukacyjne, wyznaniowe i dobroczynne realizowane przez powołane instytucje na rzecz obywateli przynależnych do mniejszości⁴;
- 7) traktat przyznawał specjalne uprawnienia mniejszości żydowskiej w zakresie ich praw szkolnych oraz świętowania szabat.

Traktat, a przede wszystkim sposób narzucenia go Polsce spotkał się z poważną krytyką opinii publicznej w Polsce i ostrą krytyką w sejmie⁵.

1. Kontrowersje wokół pojęcia mniejszości i charakteru ich ochrony prawnej podczas obrad konferencji pokojowej w Paryżu oraz w okresie międzywojennym w świetle postanowień traktatowych konferencji paryskiej z 1919 r.⁶

Podczas obrad konferencji pokojowej w Paryżu oraz w okresie międzywojennym, po podjęciu decyzji przez konferencję o ustanowieniu ochrony prawnej jednostek (osób) należących do mniejszości rasowych, religijnych lub językowych na terytorium państw Europy Środkowo-Wschodniej i Południowej, pojawiały się problemy, jak należy interpretować wprowadzone przez traktaty pojęcia, a w szczegól-

⁴ J. Fouques-Duparc, *La protection des minorités de race, de langue et de religion. Étude de droit des gens*, Paris 1922, s. 221-258; G. Janusz, *Ochrona praw mniejszości narodowych w Europie*, Lublin 2011, s. 261.

⁵ A. Czubiński, *Sprawy polskie...*, s. 647-648; J. Żyndul, *Państwo w państwie?*, Warszawa 2000, s. 76-79. Traktaty wersalski wraz traktatem dodatkowym dotyczącym ochrony mniejszości w Polsce przedłożono sejmowi do ratyfikacji 16 lipca. Powołano 46-osobową Komisję Ratyfikacyjną, która większością głosów rekomendowała sejmowi przyjęcie obu traktatów. Przeciw uchwale była grupa mniejszościowa posłów pod przewodnictwem M. Rataja. Ostatecznie sejm ratyfikował obydwa traktaty. Przeważała interpretacja, że oba dokumenty stanowią jedną całość i nie można przyjąć jednego, odrzucając drugi.

⁶ Paryska konferencja pokojowa 1919-1920 obradowała 18.01.1919-21.01.1920. Jej głównym celem było przygotowanie traktatów pokojowych z państwami pokonanymi w I wojnie światowej. W obradach uczestniczyły delegacje z 27 państw (z dominiami brytyjskimi 32). Formalnie najważniejszym organem konferencji było plenarne posiedzenie delegatów, którego zadania w praktyce przejęła Rada Dziesięciu złożona z przedstawicieli 5 mocarstw. Przewodniczącym został G. Clemenceau. Od 1.05.1919 r. większość zasadniczych decyzji konferencji zapadała na posiedzeniu tzw. Wielkiej Czwórki, czyli przywódców czterech mocarstw: premiera Wielkiej Brytanii Davida Lloyd-George'a, prezydenta Stanów Zjednoczonych Ameryki Thomasa Woodrowa Wilsona, premiera Francji Georges'a Clemenceau; premiera Włoch Vittoria Emanuele Orlando. Pierwsi trzej, po czasowym opuszczeniu obrad przez premiera Włoch, stanowili tzw. Wielką Trójkę. Por. S. Sierpowski, *Paryska konferencja pokojowa 1919-1920*, [w:] *Leksykon historii powszechnej...*, s. 335-336.

ności, jakie typy mniejszości obejmują przyjęte w traktatach mniejszościowych⁷ określenia – mniejszości rasowe, religijne lub językowe. Były to pytania istotne, gdyż na mocy traktatów mniejszościowych przysługiwały jednostkom należącym do mniejszości rasowych, religijnych lub językowych tych państw określone prawa, do których to przestrzegania pod nadzorem Ligi Narodów zobowiązane były państwa objęte traktatami mniejszościowymi⁸. *Prima facie* odpowiedź jest prosta. Były to mniejszości rasowe, religijne lub językowe. I takie stwierdzenie byłoby trafne, gdyby twórcy traktatów mniejszościowych zdefiniowali w traktatach powyższe pojęcia, a następnie konsekwentnie używali pojęć przyjętych podczas obrad konferencji pokojowej w Paryżu. Tymczasem problem właściwej wykładni tych pojęć powstał już podczas „tworzenia” traktatów w dwóch autentycznych językach obrad konferencji, tzn. w języku francuskim i angielskim. Francuzi określali mniejszości objęte ochroną traktatową jako: *des minorités: de race, de religion, ou de langue* (mniejszości: rasowe, religijne lub językowe). W polskim traktacie mniejszościowym wzorcowym dla całego systemu ochrony praw mniejszości, w art. 2 dodano mniejszość narodowościową (*de nationalité*), a w pierwszym zdaniu art. 8 mniejszości etniczne (*des minorités ethniques*). Anglicy w swoim tekście traktatu konsekwentnie używali z kolei pojęć: *racial, religious or linguistic minorities*, czyli ‘mniejszości rasowe, religijne lub językowe’⁹.

Na próżno w traktatach szukać definicji pojęć mniejszości rasowych, mniejszości religijnych czy mniejszości językowych. W tłumaczeniach traktatów z oryginału francuskiego na język polski pojawiają się nazwy mniejszości dookreślane przy użyciu przymiotników: mniejszości rasowe, religijne, językowe, narodowościowe

⁷ Od rezolucji zgromadzenia Ligi Narodów z 15.12.1920 r. określającej warunki przyjęcia do Ligi Narodów Albanii, państw bałtyckich i kaukaskich zaczęto używać dla oznaczenia traktatów dodatkowych regulujących kwestie ochrony praw mniejszości do traktatów pokojowych zawartych przez wielkie mocarstwa z państwami pokonanymi terminu traktaty mniejszościowe. Z kolei w rezolucji Rady Ligi Narodów z 5.09.1923 r. rozgraniczono zobowiązania wynikające z traktatów pokojowych oraz dodatkowych traktatów o ochronie praw mniejszości, określanych od tej daty wspólnym mianem traktaty mniejszościowe, od deklaracji składanych przez państwa przyjmowane do Ligi Narodów. Terminu „traktaty mniejszościowe” używam przy omawianiu polskiego MTW i aktów prawnych wersalskiego systemu ochrony praw mniejszości. Por. G. Janusz, *op. cit.*, s. 262-263; S. Sierpowski, *Mniejszości narodowe jako instrument polityki międzynarodowej 1919-1939*, Warszawa 1988, s. 15; J. Krasuski, *Geneza i treść Traktatu między Polską a pięciu Głównymi Mocarstwami sprzymierzonymi i stowarzyszonymi z punktu widzenia stosunków polsko-niemieckich*, [w:] *Problem polsko-niemiecki w Traktacie Wersalskim*, red. J. Pajewski, współudz. J. Krasuski, G. Labuda, K. Piwarski, Poznań 1963, s. 400.

⁸ K. Jonca, *Polityka narodowościowa III Rzeszy na Śląsku Opolskim w latach 1933-1940*, Katowice 1970, s. 217. Por. M. Maciejewski, *Prawne aspekty położenia mniejszości narodowych na Górnym Śląsku w okresie międzywojennym*, „Studia Prawno-Ekonomiczne” 2014, t. 91/1, s. 66-69.

⁹ Por. art. 8 i 9 czechosłowackiego traktatu w języku angielskim w: *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, The Paris Peace Conference, 1919*, vol. 13, <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1919Paris13/ch30> [dostęp: 14.12.2018].

i etniczne¹⁰. Nic dziwnego zatem, że w okresie międzywojennym brak jednoznacznego zdefiniowania tych pojęć budził liczne spory wśród polityków, prawników, jak również zainteresowanych przedstawicieli mniejszości co do tego, jak należy rozumieć poszczególne pojęcia mniejszości użyte w traktatach i jakie w związku z tym wynikają z nich uprawnienia dla obywateli należących do tych typów mniejszości zamieszkujących w państwach objętych zobowiązaniami traktatowymi¹¹.

2. Problem z pojęciem mniejszości podczas obrad konferencji pokojowej w Paryżu

Aby odpowiedzieć na pytanie, jaką koncepcję ochrony praw mniejszości przyjęły wielkie mocarstwa oraz jaki typ (rodzaj) mniejszości objęto ochroną prawą w tworzonym systemie ochrony praw mniejszości podczas konferencji pokojowej w Paryżu, należy w pierwszym rzędzie przedstawić stanowisko wielkich mocarstw podczas obrad Komisji Ligi Narodów, komisji redakcyjnej Paktu Ligi Narodów i plenarnych posiedzeń Ligi Narodów dotyczących prac nad pierwszymi propozycjami prezydenta Stanów Zjednoczonych Thomasa Woodrowa Wilsona odnośnie do art. VI, VII, następnie 19 i 21 projektu Paktu Ligi Narodów dotyczących umieszczenia przepisów o ochronie mniejszości narodowych i religijnych w Pakcie Ligi Narodów. Po drugie poddać analizie przebieg posiedzeń Wielkiej Czwórki (Rady Najwyższej) i powołanej 1 maja 1919 r. Komisji Państw Nowych i Ochrony Mniejszości w okresie pomiędzy 1 maja a 28 czerwca 1919 r., co pozwala na przesładowanie procesu wypracowywania przez konferencję koncepcji ochrony praw mniejszości, w tym prób zdefiniowania pojęcia mniejszości przez obradujących przedstawicieli wielkich mocarstw, co znajdzie następnie odbicie w tzw. traktatach mniejszościowych¹².

Rozważania te należy również ściśle powiązać i badać z celami, jakie na konferencji pokojowej w Paryżu wielkie mocarstwa stawiały instytucji prawnej ochrony praw mniejszości¹³. Główne cele, jakie zamierzała osiągnąć konferencja pokojowa w tej kwestii, to zapewnienie ochrony prawnej osobom należącym do mniejszości

¹⁰ Por. uwagi M. Maciejewskiego, *op. cit.*, s. 74 na tle stosowania przepisów Konwencji Górnośląskiej z 15.05.1922 r.

¹¹ Wśród polskich prawników tego okresu można wymienić: S. Kutrzebę, K. Kierskiego, T. Koźmińskiego. Wśród niemieckich: M. Kollenschera, C.G. Bruns.

¹² W. Sworakowski, *Międzynarodowe zobowiązania mniejszościowe Polski. Komentarz do artykułu 12-go Małego Traktatu Wersalskiego*, Warszawa 1935, s. 27-62; Z. Wrótniak, *Problem mniejszościowy na Paryskiej Konferencji Pokojowej w 1919 roku*, [w:] *Mniejszości narodowe a wybuch drugiej wojny światowej*, red. J. Benyskiewicz, Zielona Góra 1998, s. 16-18.

¹³ W. Sworakowski (*op. cit.*, s. 66-67) wskazuje, że po analizie listu G. Clemenceau kierowanego do I. Paderewskiego należy przyjąć, że jednym z celów MTW jest ochrona mniejszości przed niesprawiedliwym traktowaniem i uciskiem. W tym celu [MTW – L.K.] mówi o ochronie mniejszości (*protections des minorités*).

rasowych, religijnych i językowych, szczególnie zaś społecznościom żydowskim, przed dyskryminacją oraz prześladowaniami ze strony grup dominujących w państwach Europy Środkowo-Wschodniej i Południowej, a ponadto umożliwienie stopniowego procesu asymilacji obywateli tych państw należących do mniejszości z większością tych mieszkańców. To cele stawiane tej instytucji miały zdeterminować decyzje, jakie podjęła konferencja w zakresie zarówno rodzaju (typu) mniejszości, które miały być objęte ochroną prawną, jak i prawnego charakteru tej ochrony. Ostatecznie ochroną objęto mniejszości: rasowe, religijne lub językowe (*de race, de religion ou de langue*), a nie mniejszości narodowe, oraz określono charakter prawny ich ochrony, jako ochronę indywidualną dotyczącą jedynie jednostek (osób) należących do wymienionych rodzajów mniejszości, z wyłączeniem tak pożądanej przez organizacje żydowskie ochrony kolektywnej (grupowej) i możliwością organizowania się grup mniejszościowych w organizmy o charakterze publicznoprawnym (autonomii kulturalno-narodowościowej)¹⁴.

Konsekwencją tak skonstruowanego systemu ochrony prawnej praw mniejszości w Europie Środkowo-Wschodniej i Południowej miało być – jak to podkreślał prezydent Th. Woodrow Wilson – wyeliminowanie w miarę możliwości elementu nieładu [sporów narodowościowych – L.K], który mógłby naruszyć pokój w Europie, oraz stopniowa pokojowa asymilacja wewnątrz tych państw¹⁵. Wobec tego konferencja pokojowa nie używała pojęcia mniejszości narodowej w znaczeniu odrębnych grup narodowych w nowo powstałych państwach, ale mówiła wyłącznie o mieszkańcach, obywatelach zamieszkujących państwa Europy Środkowo-Wschodniej i Południowej, należących do mniejszości rasowych, religijnych (muzułmanie, niemuzułmanie¹⁶) czy językowych (obywatele polscy języka niemieckiego) lub też o społecznościach (*aux communautés*) Wołochów, Sasów, Szeklerów. Wyjątkowo w art. 10 używa nazwy własnej Żydzi dla oznaczenia osób należących do mniejszości żydowskiej w Polsce¹⁷.

Analizując pod tym kątem decyzje konferencji pokojowej w Paryżu, podejmowane w pierwszym okresie obrad pomiędzy 10 stycznia a 28 kwietnia 1919 r., podczas obrad Komisji Ligi Narodów i plenarnych Ligi Narodów obradujących nad propozycjami Paktu Ligi Narodów, należy stwierdzić, że pierwotnym celem po-

¹⁴ K. Jonca, *op. cit.*, s. 217–218.

¹⁵ Stanowisko Thomasa Woodrowa Wilsona i Lloyda George'a prezentowane podczas dyskusji na Radzie Najwyższej 23.06.1919 r. Por. *Sprawy polskie na Konferencji Pokojowej w Paryżu w 1919 roku. Dokumenty i materiały*, t. 3, red. R. Bierzanek, J. Kukułka, Warszawa 1968, s. 307.

¹⁶ James Arthur Balfour, polityk angielski, podczas obrad Rady Najwyższej 23.06.1919 r. stanowczo domagał się, by „w traktacie z Polską używać zamiast Żydzi terminu osoby wyznania mojżeszowego”. Wypowiadał się zdecydowanie „za przyznaniem przywilejów Żydom jedynie na tej podstawie, że są oni religii żydowskiej”. Por. *Sprawy polskie na Konferencji Pokojowej w Paryżu w 1919 roku...*, s. 307.

¹⁷ T. Katelbach, *Zagadnienia narodowościowe w Europie powojennej*, „Strażnica Zachodnia” kwiecień-czerwiec 1930, nr 2, s. 222.

stanowień proponowanych w zakresie prawnej ochrony mniejszości w państwach nowo powstałych miało być zapewnienie ochrony przed dyskryminacją i prześladowaniami wyłącznie społeczności żydowskiej w Europie Środkowej, głównie w Polsce. Dlatego w drugim (pierwszym paryskim) projekcie Paktu Ligi Narodów Th. Woodrowa Wilsona pojawia się art. VI dotyczący ochrony mniejszości rasowych lub narodowych jedynie w państwach nowych lub wnoszących o przyjęcie do Ligi Narodów. Przy czym tzw. pojęcie mniejszości rasowych i narodowych traktowano na tym etapie konferencji jako dotyczące wyłącznie Żydów. Tekst zawarty w art. VI uznano za niewystarczający, gdyż pomijał mniejszości wyznaniowe i religijne. Pod wpływem doradcy prawnego delegacji amerykańskiej Davida H. Millera dodano w trzecim (drugim paryskim) projekcie Ligi Narodów art. VII, przewidujący ochronę wyznań, religii i bliżej nieokreślonych wierzeń¹⁸.

W projektach amerykańskich tego okresu pojawiają się zatem propozycje objęcia ochroną prawną i faktyczną czterech rodzajów (typów) mniejszości w państwach nowych i wnoszących o przyjęcie do Ligi Narodów; były to mniejszości: rasowe, narodowe, wyznaniowe oraz mniejszości wyznające inne wierzenia niż powszechnie uznawane religie i wyznania. Propozycje te były niewątpliwie oparte na żądaniach organizacji żydowskich przede wszystkim Europy Środkowej i Wschodniej zawartych m.in. w propozycjach Amerykańskiego Kongresu Żydów z grudnia 1918 r.¹⁹ Koncepcja umieszczenia w tekście Paktu Ligi Narodów przepisów o ochronie praw mniejszości upadła, w związku z powyższym, Th. Woodrow Wilson przeniósł powyższą koncepcję pod obrady Wielkiej Czwórki²⁰.

Kwestia ochrony praw mniejszości, przede wszystkim żydowskiej, na terytorium odrodzonej Polski została podjęta ponownie z inicjatywy Th. Woodrowa Wilsona 1 maja 1919 r. podczas posiedzenia Rady Czterech, po ostatecznym wykreśleniu art. 21 dotyczącego ochrony praw mniejszości religijnych, z przyjętego przez Konferencję Paktu Ligi Narodów. Podczas tego posiedzenia Th. Woodrow Wilson zaproponował przyjęcie w traktacie wersalskim przez nowe państwa, w szczególności Polskę i Czechosłowację, klauzul gwarantujących „wszystkim mniejszościom rasowym lub narodowym, znajdującym się pod [ich] jurysdykcją, dokładnie to samo traktowanie i to samo bezpieczeństwo zarówno pod względem prawa, jak i faktycznie, jakie zostało przyznane rasowej lub narodowej większości [ich] ludności”.

¹⁸ K. Kierski, *Ochrona praw mniejszości w Polsce*, Poznań 1933, s. 36. Por. hasło: *Wierzenia*, [w:] *Słownik języka polskiego PWN*, t. 3, red. M. Szymczak, Warszawa 1989, s. 711. Wierzenia to: „Poglądy, przekonania oparte na wierze. Pierwotne, prastare, pogańskie wierzenia”.

¹⁹ J. Żyndul, *op. cit.*, s. 65; Z. Wroniak, *op. cit.*, s. 17-18.

²⁰ Liga Narodów [LN] – pierwsza powszechna organizacja państw o celach ogólnych, powołana podczas konferencji pokojowej w Paryżu w 1919 r., do rozwoju współpracy międzynarodowej i zapewnienia światowego pokoju. Głównym orędownikiem LN był prezydent Stanów Zjednoczonych Th. Woodrow Wilson. Por. S. Sierpowski, *Liga Narodów*, [w:] *Leksykon historii powszechnej...*, s. 239-242.

Druga klauzula miała gwarantować, że dane państwo „nie będzie stosować zakazów i nie będzie ograniczać swobody uprawiania praktyk religijnych jakiegokolwiek wiary, religii lub wyznania, o ile praktyki te nie będą pozostawały w sprzeczności z porządkiem publicznym lub z publiczną moralnością [...]”. Klauzule zostały opracowane przez doradcę prawnego prezydenta Woodrowa Wilsona D.H. Millera, będącego pod silnym wpływem przedstawicieli Amerykańskiego Kongresu Żydów Louisa Marshalla i Juliana Macka, którzy przedstawili mu w memorandach z 20 i 22 kwietnia, a następnie z 10 maja 1919 r. ostateczne stanowisko Komitetu Delegacji Żydowskich przy Konferencji Pokojowej w Paryżu²¹. W memorandach z 20 i 22 kwietnia oraz z 10 maja 1919 r. mówi się o gwarancjach istotnych dla praw mniejszości narodowych, podkreślając szczególnie, że „bez przyznania mniejszościom praw Ukraińcy, Litwini, Niemcy i Żydzi w nowym polskim państwie byliby narażeni na niebezpieczeństwo zniszczenia ich starej kultury, zamknięcia ich szkół i zagłady ich języka. Krótko mówiąc – byliby zmuszeni poddać się całkowitej polonizacji”²².

W klauzulach tych pojawia się pojęcie mniejszości rasowych i narodowych. Była to kolejna próba realizacji postulatów grup syjonistycznych Żydów z Europy Środkowej i Wschodniej, którzy po wykreśleniu klauzuli o ochronie praw mniejszości narodowych i religijnych w Pakcie Ligi Narodów żądali uznania Żydów za mniejszość narodową oraz przyznania uprawnień polityczno-ekonomicznych dla mniejszości żydowskich zamieszkujących nowo powstałe państwa na tym obszarze Europy, przede wszystkim Polskę, w tym autonomii narodowościowej. Podczas posiedzenia 1 maja propozycja uznania Żydów za mniejszość o charakterze narodowym spotkała się jednak ze sprzeciwem zarówno premiera Wielkiej Brytanii, jak i prezydenta Stanów Zjednoczonych Ameryki. Podczas dyskusji Th. Woodrow Wilson stwierdził, że nie odpowiada mu w tym projekcie domaganie się pewnego rodzaju autonomii dla mniejszości narodowych, co skomentował premier Wielkiej Brytanii, że jest to żądanie Żydów, którzy chcą stworzyć rodzaj państwa w państwie. Jego zdaniem nic nie byłoby bardziej niebezpieczne²³.

Sugestie te zostały uwzględnione przez Komisję Państw Nowych i Ochrony Mniejszości, która już od 2 maja 1919 r. w swoich projektach traktatów będzie konsekwentnie unikać pojęcia mniejszości narodowych zastępując je terminem „mieszkańcy Polski, różniący się od większości ludności rasą, językiem lub religią”

²¹ Komitet powołany 25.03.1919 r. przez organizacje reprezentujące Żydów amerykańskich, kanadyjskich i Europy Środkowo-Wschodniej, w tym z Polski, głównie o charakterze narodowym, a zwłaszcza syjonistycznym. Komitet proklamował hasła mające na celu zabezpieczenie praw mniejszości żydowskiej, przede wszystkim w nowo powstających krajach w Europie Środkowej i Wschodniej. Por J. Żyndul, *op. cit.*, s. 63-69.

²² *Sprawy polskie na Konferencji Pokojowej w Paryżu w 1919 roku...*, s. 247-251.

²³ *Ibidem*, s. 258, przyp. 3; J. Żyndul, *op. cit.*, s. 68; Z. Wroniak, *op. cit.*, s. 18.

(projekt Załącznika A do traktatu z Niemcami dotyczący Polski i Czechosłowacji) lub „społeczności w Polsce, które różnią się od większości ludności rasą, językiem lub religią” (projekt alternatywnego Załącznika B do traktatu z Niemcami dotyczący Polski i Czechosłowacji)²⁴. Użycie pojęcia mieszkańcy oznaczało także, że kolejne projekty klauzul mniejszościowych dotyczących Polski i Czechosłowacji będą regulowały kwestię prawnej ochrony wszystkich bez wyjątku mieszkańców tych państw należących do mniejszości rasowych, religijnych czy językowych, a nie tylko społeczności żydowskiej²⁵.

3. Mniejszości (narodowościowe, rasowe, etniczne, religijne lub językowe) w postanowieniach polskiego małego traktatu wersalskiego z 28 czerwca 1919 r.

Uzupełnieniem zobowiązań przyjętych przez Polskę w art. 93²⁶ traktatu pokojowego z 28 czerwca 1919 r. zawartego przez Główne Mocarstwa Sprzymierzone i Stowarzyszone z Niemcami, dotyczących ochrony interesów mieszkańców różniących się od większości ludności Polski rasą, językiem lub religią był traktat zawarty w tym samym dniu pomiędzy pięcioma wielkimi mocarstwami Stowarzyszonymi i Sprzymierzonymi a Polską²⁷. Zgodnie z treścią art. 93 akapit 1 traktatu pokojowego z Niemcami Polska przyjęła postanowienia, które Mocarstwa Sprzymierzone i Stowarzyszone uznały za konieczne dla ochrony w Polsce interesów mieszkańców, różniących się od większości ludności rasą, językiem lub religią, i zgodziła się na zamieszczenie tych postanowień w traktacie z tymi mocarstwami. W art. 93 w akapicie 1 traktatu pokoju z Niemcami użyto pojęcia mieszkańców różniących się od większości ludności Polski rasą, językiem lub religią, nie było zatem mowy o mieszkańcach Polski różniących się od większości innymi szczególnymi cechami, np. etnicznie czy przynależnością do innego narodu. W takim też kierunku w zakresie określenia zakresu podmiotowego traktatów o ochronie praw mniejszości powinny pójść traktaty mniejszościowe z Polską i Czechosłowacją, a w ślad za nimi innych traktatów narzuconych państwom nowym lub o powiększonych granicach. Tymczasem w polskim MTW w art. 8, art. 9 ust. 2 i 3, art. 10, 11 oprócz typów mniejszości przewidzianych przez projekt MTW (mniejszość: rasowa, re-

²⁴ *Sprawy polskie na Konferencji Pokojowej w Paryżu w 1919 roku...*, s. 258-263 i 302.

²⁵ *Ibidem*, s. 262-263 (fragment notatki z posiedzenia Rady Czterech z 3.05.1919 r.); Z. Wroniak, *op. cit.*, s. 18.

²⁶ Art. 93 składał się z dwóch akapitów. Pierwszy dotyczył przyjęcia przez Polskę zobowiązań mniejszościowych; drugi przyjęcia przez Polskę zobowiązań, które mocarstwa uznają za konieczne dla ochrony wolności tranzytu oraz słusznego traktowania handlu innych narodów. Por. J. Krasuski, *op. cit.*, s. 386.

²⁷ W. Sworakowski, *op. cit.*, s. 69; W.J. Zaleski, *Międzynarodowa ochrona mniejszości*, Warszawa 1932, s. 28.

ligijna lub językowa, Żydzi) wprowadzono dodatkowo inne typy mniejszości: etniczną, narodowościową.

Artykuł 8 i 9 dotyczyły obywateli polskich należących do mniejszości etnicznych²⁸, religijnych lub językowych. Przy czym art. 9 ust. 3 dotyczył szczególnego rodzaju mniejszości: obywateli polskich używających języka niemieckiego, i to tylko w tych częściach Polski, które 1 sierpnia 1914 r. stanowiły terytorium Rzeszy Niemieckiej²⁹. Artykuły 10 i 11 dotyczyły mniejszości żydowskiej. W art. 12 ust. 1 Polska zgodziła się, by postanowienia artykułów poprzednich (od art. 8 do 11), o ile dotyczyły osób należących do mniejszości rasowych, religijnych lub językowych, stanowiły zobowiązania o znaczeniu międzynarodowym i zostały oddane pod gwarancję Ligi Narodów³⁰.

Artykuł 2 w ust. 1 stanowił, że wszystkim mieszkańcom Polski, a więc również obywatelom polskim należącym do mniejszości narodowościowych, językowych, rasowych czy religijnych, gwarantuje się całkowitą ochronę ich życia i wolności. Zastanawiające jest jednak to, że przepis ten, wymieniając mniejszości: narodowościowe, językowe, rasowe czy religijne, pomija mniejszości etniczne, które znalazły się w art. 8 i 9 traktatu.

Artykuł 8 zdanie 1 ustanawiał zasadę takiego samego traktowania i takich samych gwarancji ustawowych oraz faktycznych dla obywateli polskich należących do mniejszości etnicznych, religijnych lub językowych, jak dla innych obywateli polskich. Ponadto w art. 8 zdanie 2 gwarantowano obywatelom polskim należącym do mniejszości etnicznych, religijnych lub językowych prawo do zakładania szkół prywatnych, zakładów wychowawczych i instytucji dobroczynnych, religijnych i społecznych. Z kolei art. 9 ust. 2 zapewniał znacznemu odłamowi obywateli polskich należących do mniejszości etnicznych, religijnych lub językowych słuszny udział w korzystaniu z sum, które budżet państwowy, budżety miejskie lub inne przyznają z funduszy publicznych na cele wychowawcze, religijne lub dobroczynne. Artykuły 8 i 9 traktatu pomijały obywateli polskich należących do mniejszości narodowościowych i rasowych.

Artykuły 10 i 11 dotyczyły wyłącznie mniejszości żydowskiej. Poza postanowieniami dotyczącymi spraw szkolnych mniejszości żydowskiej, Żydzi jako mniejszość mieli korzystać ze specjalnych praw, przyznanych im w art. 11 traktatu i odnoszących się do świętowania szabatu czy też zakazu organizowania wyborów w soboty.

Artykuł 12 ust. 1 stanowił, że Polska zgadza się, by postanowienia artykułów poprzednich, o ile dotyczyły osób należących do mniejszości rasowych, religijnych

²⁸ Według traktatu w wersji francuskiej mamy do czynienia z mniejszością etniczną (*minorités ethniques*), w wersji angielskiej z mniejszością rasową (*racial*).

²⁹ K. Kierski, *Prawa mniejszości niemieckiej w Polsce*, Poznań 1923, s. 38-43.

³⁰ J. Krasuski, *op. cit.*, s. 405-407; W. Sworakowski, *op. cit.*, s. 70; K. Kierski, *Ochrona praw...*, s. 227-228.

lub językowych, stanowiły zobowiązania o znaczeniu międzynarodowym i zostały oddane pod gwarancję Ligi Narodów. Wynikało z tego, że zobowiązaniami międzynarodowymi objęte są postanowienia tych artykułów MTW, jeżeli dotyczyły osób należących do mniejszości rasowych, religijnych lub językowych. Artykuł 12 pomijał zatem mniejszości narodowościowe i etniczne.

Jak już wspomniano, konferencja pokojowa w Paryżu nie wypracowała ogólnej definicji mniejszości, używając w projekcie polskiego MTW zwrotu *des minorités de race, de religion et de langue* ('mniejszości rasowe, religijne i językowe'), dookreślając typ mniejszości, objęty ochroną prawną, przymiotnikowo (rasowe, religijne i językowe)³¹. Natomiast tekst angielski we wszystkich powyższych artykułach mówi o mniejszościach rasowych, religijnych lub językowych (*racial, religious or linguistic minorities*). Należy podkreślić, iż język angielski zna pojęcie *ethnic minority* dla określenia mniejszości etnicznej³². Czy to oznaczało, że Anglicy w swojej wersji traktatu uznają tylko mniejszości rasowe, religijne lub językowe? Zastanawiający jest ten brak synchronizacji językowej dwóch autentycznych językowo tekstów traktatów³³. Zgodnie z brzmieniem francuskiej wersji MTW należałoby przyjąć, iż traktat w przepisach odnoszących się do ochrony praw obywateli polskich należących do mniejszości (art. 8-11) mówi o pięciu rodzajach (typach) mniejszości. Jak już zaznaczono, są to mniejszości: etniczna, religijna, językowa, mniejszość żydowska oraz obywatele polscy używający języka niemieckiego tylko w częściach Polski, które 1 sierpnia 1914 r. stanowiły terytorium niemieckie (*de ethnique, de religion, de langue, les Juifs, ressortissants polonais de langue allemande que dans les parties de la Pologne qui étaient territoire allemand au 1-er août 1914*). Sprzyjało to w okresie międzywojennym próbom interpretacji jego postanowień odnośnie do typu (rodzaju) mniejszości, które mogą korzystać z ochrony traktatowej w zależności od strony interpretującej MTW, jej poglądów i sympatii politycznych.

Kazimierz Kierski, wskazując na treść art. 8, 9 i 12 tekstu francuskiego i odpowiednio treść artykułów angielskiego traktatu, bez szczególnego uzasadnienia przyjął, iż w związku z tym, że francuski tekst mówi zarówno o mniejszościach rasowych i etnicznych (*racial, ethniques*), a angielski tylko o rasowych (*racial*), mniejszości etniczne i rasowe są pojęciami tożsamymi³⁴. Kazimierz Kierski, jak i Franciszek Brzeziński podkreślali jednak, że użyte w tekście angielskim traktatu pojęcie *racial*, które w języku polskim znaczy 'rasowy', można także odnieść do

³¹ S. Sierpowski, *Mniejszości narodowe...*, s. 56; T. Katelbach, *op. cit.*, s. 49. Por. *Projekt polskiego traktatu mniejszościowego*, [w:] *Sprawy polskie na Konferencji Pokojowej w Paryżu w 1919 roku...*, s. 270-274.

³² *Wielki słownik angielsko-polski*, Warszawa 2005, s. 399.

³³ Por. W. Sworakowski, *op. cit.*, s. 79-80. W. Sworakowski wypowiada się krytycznie zarówno o braku synchronizacji językowej obu autentycznych językowo traktatów (francuskiego i angielskiego), jak i polskiego tłumaczenia tekstu francuskiego polskiego traktatu mniejszościowego.

³⁴ K. Kierski, *Ochrona praw...*, s. 262.

pojęcia rasy w ujęciu antropologicznym³⁵. Kazimierz Kierski zaznaczał, że pojęcie rasy można potraktować albo jak najszerzej jako rasy antropologiczne, albo w znaczeniu węższym, potocznym, jak np.: rasa słowiańska, germańska, romańska itd. Zdaniem K. Kierskiego w traktacie mniejszością rasową równoważną z mniejszością etniczną³⁶ miała być mniejszość żydowska. Mniejszość żydowską miał bowiem wyłącznie na myśli traktat, wprowadzając pojęcie mniejszości rasowej, na równi z pojęciem mniejszości religijnych i językowych³⁷.

Z kolei F. Brzeziński uznał, że pojęcie mniejszości rasowej nie będzie mogło znaleźć w Polsce żadnego praktycznego zastosowania.

Mogło ono [jego zdaniem – L.K.] mieć znaczenie w krajach, gdzie zamieszkują murzyni (lub inni ludzie, należący do ras kolorowych), którzy, przyjąwszy obywatelstwo, język i religię tych krajów, podlegają pomimo to różnym ograniczeniom, mogącym dać słuszny powód do interwencji Związku Narodów³⁸; ale na gruncie europejskim pojęcie rasa, jako zasada do obliczenia jakiejś mniejszości, jest zgoła nieuchwytna i niepodobna oprzeć na niej ani statystyki, ani tym bardziej jakichkolwiek rozporządzeń³⁹.

Podobne stanowisko w tej kwestii prezentował francuski prawnik i dyplomata, autor publikacji *La protection des minorités* Jacques Fouques-Duparc, wskazując, że „w Europie Środkowej i Wschodniej rasy pozostające ze sobą w sąsiedzkich kontaktach są najczęściej wschodniego pochodzenia. W wyniku wojen, kontaktów handlowych itp. dochodziło do «mieszania» się tych ras, tworząc ostatecznie rasę środkowowschodnią, w ramach której z tych wszystkich powodów jakiegokolwiek kryterium etniczne jest ogólnie trudne do uchwycenia”. Cytując publikację Karla Rennera pt. *Der Kampf der österreichischen Nationen um den Staat* zadawał w ślad za nim pytanie: „Czy my, otwierając w różnych miejscowościach szkoły mniejszościowe powinniśmy zwołać komisję lekarską po to, by zmierzyć kształt czaszki dzieci? [...] Najbardziej jednorodny naród w Europie, np. Francuzi, składają się z różnych etnicznych grup”⁴⁰.

Wydaje się, że umieszczenie w traktacie postanowień o mniejszościach rasowych było konsekwencją sposobu myślenia o zagadnieniach rasowych w okresie obrad konferencji paryskiej zarówno ówczesnych zachodnioeuropejskich kół politycznych, jak i przywódców żydowskich, jeśli weźmie się pod uwagę aspekt polityczno-społeczny oddziaływania ideologii rasizmu w końcu XIX i początkach

³⁵ *Ibidem*, s. 262; F. Brzeziński, *Prawa mniejszości. Komentarz do Traktatu z dnia 28 czerwca 1919 r. pomiędzy Polską a Głównymi Mocarstwami*, Warszawa 1920, s. 5.

³⁶ K. Kierski, *Ochrona praw...*, s. 262.

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ Pierwotnie tłumaczono la Société des Nations jako Związek Narodów, później Liga Narodów.

³⁹ F. Brzeziński, *op. cit.*, s. 5. Podobnie J. Fouques-Duparc, *op. cit.*, s. 18-19.

⁴⁰ J. Fouques-Duparc, *op. cit.*, s. 18-19.

XX w., w tzw. krajach Zachodu⁴¹. W dokumentach konferencji paryskiej, na których pracowali politycy wielkich mocarstw, wielokrotnie pojawia się pojęcie rasy, jako jeden z czynników wyróżniających rodzaj (typ) mniejszości⁴². Jak zaznacza Jürgen Osterhammel, ogólnosiwiatowy klimat stosunków społeczno-politycznych końca XIX i początku XX w. był przesycony rasizmem.⁴³ Dlatego być może posłużenie się przez Anglików słowem-wytrychem *race* dla określenia mniejszości rasowych, ale także narodowych, etnicznych, narodowościowych? Jak trafnie podkreślał Tadeusz Katelbach:

Dla mentalności Francuza czy Anglika, nie rozróżniającego pojęcia „nation” [naród – L.K.] od „état” [państwo – L.K.], tworzenie jakichś „Sonderrechte” [praw specjalnych – L.K.] dla części obywateli swego państwa musiało być rzeczą zupełnie obcą. Dla twórców traktatu naród oznaczał całość obywateli danego państwa, które posiadając pełną suwerenność, mogło wobec nich stosować normy, jakie uzna za wskazane i obowiązujące wszystkich obywateli. Tej uświęconej zasady nie chcieli na pewno naruszać autorzy traktatu⁴⁴.

Dodajmy tylko – we własnych państwach.

W tym kontekście trudno również zaakceptować pogląd K. Kierskiego, że angielskie pojęcie *racial* można odnieść do francuskiego pojęcia *ethnique* i przyjąć, że są to pojęcia tożsame, odpowiadające polskiemu określeniu *etniczne*, skoro poprzez termin „etniczne” w języku polskim rozumie się cechy związane z przynależnością do jakiegoś narodu, z jego kulturą, właściwe danemu narodowi, np. cechy etniczne, grupy etniczne⁴⁵, a nie, jak w przypadku określenia *rasa* zespołowi morfologicznych cech dziedzicznych typowych dla określonych populacji ludzkich⁴⁶.

W traktacie nie występuje pojęcie mniejszości narodowej. Jak podkreślają, K. Kierski i T. Katelbach, traktat o mniejszościach nie zna i nie używa takiego określenia⁴⁷. Artykuły 8 i 9 mówią jedynie o mniejszościach etnicznych, religijnych

⁴¹ J. Osterhammel, *Historia XIX wieku, Przeobrażenie świata*, Poznań 2013, s. 1130.

⁴² Por. Memorandum Komitetu Organizacji Żydowskich z 20.04.1919 r. – pkt 2 zdanie 2. „Prawa te nie będą ograniczane ani też żadna różnica upośledzenia, ani ograniczenie nie będą wprowadzone w drodze ustawowej lub w inny sposób w odniesieniu do kogokolwiek ze względu na rasę, narodowość lub religię [...]”; Poprawka z 28.04.1919 r. przedstawiciela Japonii barona Makino w sprawie równości wszystkich narodów: „Wobec tego, że równość wszystkich narodów jest podstawową zasadą Ligi Narodów, wysokie umawiające się strony postanawiają [...] w możliwie najrychlejszym czasie przyznać wszystkim obcym obywatelom państw, będących członkami Ligi Narodów, równe i sprawiedliwe pod każdym względem traktowanie, nie czyniąc żadnych różnic ze względu na rasę lub narodowość ani w ustawodawstwie, ani w praktyce”. Cyt. za *Sprawy polskie na Konferencji Pokojowej w Paryżu w 1919 roku...*, s. 247-248 i 252.

⁴³ J. Osterhammel, *op. cit.*, s. 1130.

⁴⁴ T. Katelbach, *op. cit.*, s. 223.

⁴⁵ *Słownik języka polskiego*, t. 1, red. M. Szymczak, Warszawa 1988, s. 558.

⁴⁶ *Słownik języka polskiego*, t. 3, s. 20. Por. T. Koźmiński, *Sprawa mniejszości. Na podstawie Traktatu między Głównymi Mocarstwami Sprzymierzonymi i Stowarzyszonymi a Polską podpisanego 28-go czerwca 1919 roku*, Warszawa 1922, s. 123.

⁴⁷ K. Kierski, *Ochrona praw...*, s. 262; T. Katelbach, *op. cit.*, s. 222.

lub językowych, natomiast w art. 12 jest mowa o mniejszościach rasowych, religijnych lub językowych, wyjątkowo zaś w art. 2 wskazuje się mniejszość narodowościową⁴⁸. Z taką interpretacją nie zgadzali się niemieccy interpretatorzy traktatu, tacy jak Maksymilian Kollenscher czy Carl. G. Bruns. Według nich już w użyciu w art. 8 w zdaniu 1 traktatu terminu „obywatele polscy należący do mniejszości etnicznych, religijnych lub językowych” tkwiła istota ochrony mniejszości przewidziana w tymże artykule i w ślad za tym w całym traktacie. Tutaj – dowodził M. Kollenscher – mniejszości nie były traktowane jak atomy, jak pojedynczy obywatele państwa, którzy pojedynczo i z osobna są podmiotami swoich praw obywatelskich, ale jako wspólnota, tworząca całość, która staje się w ten sposób – jako grupa mniejszościowa podmiotem – nosicielem tych praw (Trager von Rechten)⁴⁹.

Z tymi poglądami niemieckich przedstawicieli doktryny prawa polemizowali Stanisław Kutrzeba i Kazimierz Kierski. Stanisław Kutrzeba wskazywał, że

traktat nie określał mniejszości, jako jakiejś jednostki społecznej, mającej swoją organizację, mogącej występować w charakterze podmiotu przy pewnych działaniach (np. poprzez swoich przedstawicieli), ponieważ mniejszości w traktacie występują tylko bądź indywidualnie, bądź jako pewna cyfra, według której mają być przyznane pewne prawa; wyjątkowo organizacja przewidziana była przy Żydach, i to jedynie na gruncie związków lokalnej natury⁵⁰.

W podobnym tonie wypowiadał się K. Kierski, który podkreślał, iż traktat przyznawał tzw. mniejszościom rasowym (etnicznym), religijnym lub językowym określone prawa, ale jako prawa indywidualne, a nie zbiorowe. Traktat poprzestawał bowiem tylko na zorganizowaniu ochrony poszczególnym osobom, należącym do mniejszości, lecz nie nadawał żadnych praw mniejszościom jako ciałom zbiorowym⁵¹.

Należy zgodzić się z polskimi komentatorami traktatu, iż MTW nie posługuje się pojęciem mniejszości narodowej. Jednakże należy zauważyć, iż jakby „kuchennymi drzwiami” poprzez treść art. 2 ust. 1 twórcy traktatu próbowali przemycić zagadnienie narodowościowe omijane przez polityków wielkich mocarstw podczas konferencji ze względów politycznych i doktrynalnych, do powołanego wersalskiego systemu ochrony mniejszości. Przypomnijmy zatem, że art. 2 w ust. 1 zapewnia wszystkim mieszkańcom Polski zupełną i całkowitą ochronę życia i wolności bez względu na narodowość, język, rasę czy religię. Kazimierz Kierski sformułował na użytek pracy pt. *Ochrona praw mniejszości* definicję mniejszości narodowościowej

⁴⁸ K. Kierski, *Ochrona praw...*, s. 262.

⁴⁹ M. Kollenscher, *Die polnische Staatsgebörigkeit, ihr Erwerb und Inhalt für Einzelpersonen und Minderheiten dargestellt auf Grund des zwischen den alliierten und assoziierten Hauptmächten und Polen geschlossenen Staatsvertrages vom 28. Juni 1919*, Berlin 1920, s. 50.

⁵⁰ S. Kutrzeba, *Polskie prawo polityczne według traktatów. Część I. Traktaty – suwerenność – terytorium – ludność. Ograniczenia (Mniejszości. Wolności handlowe)*, Kraków 1923.

⁵¹ K. Kierski, *Ochrona praw...*, s. 283–284.

w następującym brzmieniu: „Mniejszość narodowościowa (*minorité de nationalité*), to grupa ludności, która posiada świadomość własnej odrębności narodowej, używa jako domowego, własnego języka, i jest obywatelami państwa, którego większość ludności należy do innej narodowości”⁵². Należy zauważyć, że również ustawodawca polski w Konstytucji marcowej używał terminów: narodowość (art. 95, 109) oraz mniejszość narodowościowa (art. 110)⁵³.

Polska doktryna prawa okresu międzywojennego podkreślała, że pojęcie mniejszości na kongresie pokojowym w Paryżu powstało na tle pojęć narodu i państwa⁵⁴. Wspierając się na doktrynie narodowościowej prezydenta Stanów Zjednoczonych Ameryki, reprezentowano zatem pogląd, że tylko państwo jednolite narodowo i pozbawione wskutek tego dążeń odśrodkowych może zapewnić narodowi państwowemu (panującemu) pełnię rozwoju. W obrębie takiego państwa, poza narodem państwowym (panującym) nie ma miejsca dla jakichkolwiek innych odrębnych narodów: powinny one zniknąć, zasymilować się i rozpuścić w narodzie państwowym (panującym), tym, któremu udało się stworzyć własne państwo. Obce grupy ludności, różniące się pod jakimkolwiek względem od narodu państwowego (panującego), co do zasady nie mogą nawet pretendować do nazwy narodu, są to bowiem tylko mniejszości rasowe, religijne lub językowe, tak jak stanowił mały traktat wersalski⁵⁵.

Ten pogląd potwierdził na sesji Rady Ligi Narodów ówczesny referent spraw mniejszości, brazylijski delegat Afrânio de Melo Franco, stwierdzając w przedstawionej w grudniu 1925 r. opinii na 37 sesji Rady Ligi Narodów m.in., że

Wydaje mi się niewątpliwym, że twórcy tego systemu ochrony nie myśleli bynajmniej o stwarzaniu w łonie państw całej masy mieszkańców, którzy by się bezustannie uważali za obcych w ogólnym organizmie narodowym, lecz przeciwnie, pragnęli dać członkom tej masy taki statut ochrony prawnej, który by był zdolny zapewnić pod każdym względem poszanowanie nietykalności osobistej oraz przygotować pomału warunki, niezbędne do ustalenia całkowitej jedności narodowej (*les conditions nécessaires à l'établissement de la complète unité nationale*).

⁵² *Ibidem*, s. 282.

⁵³ Konstytucja z dnia 17.03.1921 r. (Dz.U. RP Nr 44, poz. 267); art. 95 ust. 1: „Rzeczpospolita Polska zapewnia na swoim obszarze zupełną ochronę życia, wolności i mienia wszystkim bez różnicy pochodzenia, narodowości, języka, rasy lub religii”, art. 109: „Każdy obywatel ma prawo zachowania swej narodowości i pielęgnowania swej mowy i właściwości narodowych (ust. 1)”; „art. 110: „Obywatele polscy, należący do mniejszości narodowościowych, wyznaniowych lub językowych, mają równe z innymi obywatelami prawo zakładania, nadzoru i zawiadywania swoim własnym kosztem zakładów dobroczynnych, religijnych i społecznych, szkół i innych zakładów wychowawczych, oraz używania w nich swobodnie swej mowy i wykonywania przepisów swej religii”. Cyt. za *Konstytucja marcową 1921. Dokumenty naszej tradycji*, oprac. A. Burda, Lublin 1983.

⁵⁴ K. Kierski, *Ochrona praw...*, s. 268; W.J. Zaleski, *op. cit.*, s. 11.

⁵⁵ K. Kierski, *Ochrona praw...*, s. 264 i 267.

Przedstawiciel Wielkiej Brytanii Austen Chamberlain dodał w uzupełnieniu tej deklaracji:

Chciałbym szczególnie zwrócić uwagę na określenie treści traktatów mniejszościowych, jakie dał przedstawiciel Brazylii. Tak, jak to zauważył, twórcy tego systemu niewątpliwie nie mieli zamiaru stwarzania pośrodku narodów wspólnot, które by stałe pozostawały obce życiu narodowemu. Tak, jak słusznie zaznaczył p. de Mello Franco, treść traktatów mniejszościowych i cel, który przyświeca Radzie przy wykonywaniu zadania, powierzonego jej przez traktaty, polegają na zapewnieniu mniejszościom takiego stopnia ochrony i sprawiedliwości, który by doprowadził je stopniowo do zlania się (*merged*) ze społecznością narodową, do której należą⁵⁶.

Tezy referatu A. de Melo Franco potwierdzały akceptację przez Radę Ligi Narodów przyjętej na konferencji idei państwa narodowego oraz koncepcji narodu w znaczeniu politycznym (obywatelskim), w ramach którego jakiegokolwiek mniejszości różniące się od narodu państwowego powinny stopniowo asymilować się z tym narodem w ramach wspólnego państwa. Teoria narodu politycznego wynikała z przyjętych w Europie Zachodniej, w szczególności Francji i Wielkiej Brytanii, pojęć o istocie państwa oraz narodu i dlatego znalazła zwolenników początkowo na konferencji pokojowej w Paryżu, a później w Lidze Narodów. Zasada, że wszyscy mieszkańcy państwa stanowią tylko jeden naród, znalazła swój wyraz w tym, że zarówno Francuzi, jak i Brytyjczycy⁵⁷ nie rozróżniają obywatelstwa od narodowości. Dla obu pojęć język francuski i angielski mają to samo określenie. Dlatego dla przedstawicieli wielkich mocarstw nie stanowiło problemu „przypisanie” z mocy prawa osób określonej narodowości, języka czy religii do powołanych państw narodowych innego narodu i języka. Widać to w treści traktatów, w których „narodowość” (*nationalité – nationality*) jest tożsama z pojęciem obywatelstwa. Tak np. w art. 91 traktatu wersalskiego mówi się o nabyciu przez Niemców obywatelstwa polskiego z wykluczeniem obywatelstwa niemieckiego. W tekstach francuskim i angielskim użyto terminów: *nationalité polonaise – Polish nationality*. Niemcy nabywają obywatelstwo polskie z wykluczeniem obywatelstwa niemieckiego (*German nationals [...] will acquire Polish nationality ipso facto and will lose their German Nationality*). Ponieważ jak już zaznaczyłem, pojęcie mniejszości zostało zbudowane na bazie pojęć narodu politycznego i państwa narodowego, obywatel Polski posługujący się językiem niemieckim został z mocy prawa „przypisany” do

⁵⁶ Cyt. za K. Kierski, *Ochrona praw...*, s. 270. A. Chamberlain zmienił swój pogląd po przystąpieniu Niemiec do Ligi Narodów (1926). Odwołując bezwzględne poparcie dla teorii asymilacji, stanowczo stał jednak na stanowisku całkowitego poszanowania zasady suwerenności państw, ich jedności i konsolidacji oraz lojalności mniejszości wobec państwa zamieszkania; to tym zasadom wszystko powinno być podporządkowane. Por. S. Sierpowski, *Mniejszości narodowe...*, s. 55-56; T. Katelbach, *op. cit.*, s. 224-225; K. Jonca, *op. cit.*, s. 73.

⁵⁷ Na temat zabiegów Anglików, poczynawszy od XVIII w., o stworzenie sztucznego „narodu brytyjskiego” por. N. Davis, *Europa. Rozprawka historyka z historią*, Kraków 2000, s. 677 i 864.

mniejszości językowej ewentualnie wyznaniowej w przypadku wyznawców protestantyzmu posługujących się językiem niemieckim. Zasadniczym warunkiem korzystania z zagwarantowanych w MTW praw mniejszości było posiadanie przez osoby należące do mniejszości obywatelstwa państwa zamieszkania. Potwierdzał to tekst MTW, który rozróżniał wszystkich mieszkańców Polski, wszystkich bez wyjątku jej obywateli i obywateli, którzy należeli do mniejszości etnicznych, religijnych lub językowych (*les ressortissants polonais appartenant à des minorités ethniques, de religion ou de langue*)⁵⁸.

W literaturze lat międzywojennych zajmującej się problematyką ochrony prawnej mniejszości w ramach wersalskiego systemu ochrony praw mniejszości spory wśród doktryny prawnej polskiej i niemieckiej wywoływała kwestia ustalenia istotnych cech (desygnatów pojęcia mniejszości), tzw. kryteriów przynależności jednostki do mniejszości⁵⁹. Jedna grupa przedstawicieli nauki prawa zajmujących się problematyką mniejszości opowiadała się za tzw. kryterium obiektywnym przynależności jednostki do mniejszości (m.in. kryterium wspólnego pochodzenia, rasy, języka, religii, kultury itp.). Inna grupa opowiadała się za tzw. kryterium subiektywnym przynależności do mniejszości, wyrażającym się w akcie woli jednostki pragnącej należeć do mniejszości⁶⁰. Przedstawiając definicje pojęć: mniejszości rasowe (etniczne), religijne i językowe sporządzone w okresie międzywojennym, należy wskazać, że w początkowym okresie preferowano głównie definicje „mniejszości” oparte na teorii obiektywnej posługującej się tzw. cechami obiektywnymi niezależnymi od woli i uznania jednostki, wychodząc z założenia, iż przynależność danej osoby do określonej mniejszości jest sprawdzalnym faktem⁶¹. Zdaniem

⁵⁸ Por. traktat wersalski i MTW; K. Kierski, *Ochrona praw...*, s. 267-268; W.J. Zaleski, *op. cit.*, s. 11-15; F. Brzeziński, *op. cit.*, s. 4-5 i 9-19.

⁵⁹ Por. cyt. poglądy K. Kierskiego, F. Brzezińskiego, a ze strony niemieckiej: G.H.J. Erler, C.G. Bruns.

⁶⁰ Por. współczesne poglądy w tym zakresie. K. Kwaśniewski, *Socjologia mniejszości a definicja mniejszości narodowej*, „Sprawy Narodowościowe. Seria Nowa” 1992, t. 1, z. 1, s. 25-26 i 46-57. K. Kwaśniewski prezentuje następującą definicję mniejszości narodowych opartą na poglądach socjologii, *op. cit.*, s. 56: „Mniejszość narodowa to kategoria lub podgrupa osób wyróżniających się odrębnością etniczną (języka, kultury, tradycji, ewentualnie także innych cech), które (lub których przodkowie) w zasadzie są allochtonami [ludność napływowa – L.K.] i nie mają autonomii terytorialnej w kraju, w którym decydują się żyć, a w którym ze względu na swoją liczebność nie stanowią najważniejszego narodu państwowego. Stanowią oni zbiór osób, pragnących zachować elementy tej narodowej odrębności, a czasem i przekazać je dzieciom, mimo że, jeżeli istnieje odrębne państwo narodu, z którym czują się związani, nie chcą tam wyjechać, a kontakty z nim utrzymują tylko w sferze kultury, bez naruszenia politycznej lojalności wobec państwa zamieszkania. Z tytułu prawa pielęgnowania, o tyle, o ile sami tego chcą, swej odrębności i godząc się na nią mogą tworzyć w tym celu stowarzyszenia. Zachowują też prawo do asymilacji, zgodnie ze swą wolą w kraju zamieszkania”. Por. również G. Janusz, *op. cit.*, s. 76-86 oprócz definicji mniejszości narodowych przedstawia także ich klasyfikację i terminologię używaną w procesie badawczym nad mniejszościami.

⁶¹ Por. K. Kierski, *Ochrona praw...*, s. 262-263; W.J. Zaleski, *op. cit.*, s. 13; K. Jonca, *op. cit.*, s. 220. Współcześnie nie ustalono dotąd jednej i obowiązującej powszechnie prawnej, jak i socjologicznej

K. Kierskiego, w traktatach mniejszościowych konferencji paryskiej rozróżnienie mniejszości było oparte na kryterium obiektywnym: według rasy, religii i języka, a więc na cechach wyłącznie zewnętrznych, obiektywnych, takich jak rasa, religia lub język, ponieważ są to cechy łatwe do uchwycenia, skontrolowania i ostatecznego ich ustalenia, tak że stają się niemal faktami, wyłączającymi możliwość dowolnego subiektywnego traktowania ich ze strony jednostki. Twórcom traktatu chodziło bowiem o ustalenie, że przynależność do mniejszości musi być faktem, a nie tylko aktem woli jednostki⁶². Kazimierz Kierski podkreślał, że „jeżeli ktoś jest Żydem, nie może twierdzić, iż nim nie jest; jeżeli wyznaje religię katolicką, nie może utrzymywać, iż jest ewangelikiem; jeżeli mówi w domu po polsku, nie może wmawiać innym, że jest to język niemiecki”⁶³.

Pod koniec lat dwudziestych, przede wszystkim pod wpływem niemieckiej doktryny prawnej, zaczęto uznawać za obowiązujące również definicje oparte na teorii subiektywnej, preferującej oprócz czynników obiektywnych, także wyraz woli osoby wyrażającej chęć przynależności do którejkolwiek grupy narodowej (etnicznej). Teoria subiektywna została z kolei oparta na założeniu, że przynależność do danej grupy narodowej, etnicznej, religijnej czy językowej wynika wyłącznie z woli osoby fizycznej i jest niezależna od czynników obiektywnych, choć taki czynnik może być przesłanką takiej woli. Według tej teorii za decydujący czynnik przynależności do mniejszości osoby fizycznej uznaje się zatem wolę identyfikacji tej osoby z określoną mniejszością (narodową, etniczną, językową). Ponadto, zgodnie z tą teorią, przynależność jednostki do mniejszości, jako wynik jej subiektywnego wyboru (identyfikacji), mogła być zmieniana⁶⁴.

W okresie międzywojennym, z pobudek ściśle politycznych, głównie ze względu na wykorzystywanie tzw. kwestii mniejszościowej w bieżących rozgrywkach politycznych przede wszystkim przez Niemcy, ale także Węgry i Włochy, dążących do unicestwienia wersalskiego systemu politycznego ustalonego po I wojnie światowej, dla określenia przynależności poszczególnych osób do któregoś z rodzajów (typów) mniejszości (narodowej, etnicznej, językowej czy religijnej) posługiwano się zarówno teorią obiektywną, jak i subiektywną⁶⁵.

---

definicji pojęcia mniejszości. Zdaniem G. Janusza taki stan rzeczy jest spowodowany faktem, że w odróżnieniu od obywatelstwa, które jest jednoznacznie określone przez prawo, narodowość jest stanem świadomości każdego człowieka i wynikającą z tego stanu jego identyfikacją z daną grupą etniczną. Dlatego, jak trafnie podkreśla, niemożliwym jest „zadekretowanie świadomości narodowej człowieka”. Por. G. Janusz, *op. cit.*, s. 25–26 i 34.

⁶² K. Kierski, *Ochrona praw...*, s. 262–263.

⁶³ *Ibidem*, s. 262.

⁶⁴ G. Janusz, *op. cit.*, s. 33.

⁶⁵ Por. H. Plettner, *Das Problem des Schutzes nationaler Minderheiten*, Leipzig 1927, s. 93; G. Janusz, *op. cit.*, s. 33; K. Jonca, *op. cit.*, s. 220.

Jak zaznacza Grzegorz Janusz, w tym okresie widoczne było również różnicowanie wśród poszczególnych mniejszości narodowych w zakresie preferowania wspomnianych koncepcji (odnosiło się to także do ich narodów macierzystych). Kryterium obiektywne za obowiązujące przy ustalaniu przynależności danej osoby do mniejszości uznawały za obowiązujące narody słabsze, o wyraźnie mniejszej sile kulturowego lub ekonomicznego przyciągania osób z innych grup etnicznych, narodowych, a jednocześnie obawiające się utraty członków własnej grupy, np. podanych polityce asymilacji (procesowi wynaradawiania). Czynniki subiektywne przy ustalaniu przynależności osób do mniejszości preferowały narody silne swoją pozycją ekonomiczną czy kulturową, zdolne do wchłonięcia narodów słabszych. Dlatego kryterium obiektywne popierała np. mniejszość polska w Niemczech uznająca zasadę, że „mniejszością jest, kto jest” (*Minderheit ist wer ist*), kryterium zaś subiektywne mniejszości niemieckie akceptujące zasadę, iż „mniejszością jest, kto chce” (*Minderheit ist wer will*)⁶⁶.

Liga Narodów podejmowała próby wypracowania definicji „mniejszości rasowe, religijne lub językowe”, początkowo w duchu teorii obiektywnej, na użytek interpretacji pojęcia mniejszości użytego w traktatach mniejszościowych. W 1923 r. sformułowano następującą definicję: „Pod pojęciem mniejszości rozumie się krąg osób innej rasy, religii lub języka niż większość ludności wchodzącej w grę państwa. Mniejszości te są z kolei dwojakiego rodzaju:

a) są obywatelami obcego państwa, b) są obywatelami wchodzącego w grę państwa”⁶⁷.

Grzegorz Janusz wskazuje, że jest to definicja mało precyzyjna oraz że obejmowała ona pojęciem mniejszości także cudzoziemców⁶⁸. Było to wynikiem kreowanych poglądów przez polityków niemieckich, którzy w okresie międzywojennym od samego początku istnienia wersalskiego systemu ochrony mniejszości zabiegali o zmianę interpretacji jego postanowień w duchu uznania, iż jego postanowienia dotyczą także mniejszości narodowych, w tym szczególnie mniejszości niemieckich odłączonych od Rzeszy, jak chociażby w Polsce⁶⁹. Wymieniona definicja była wynikiem rozszerzającej opinii doradczej Stałego Trybunału Sprawiedliwości

⁶⁶ G. Janusz, *op. cit.*, s. 33.

⁶⁷ *Ibidem*, s. 49; K. Kwaśniewski, *op. cit.*, s. 43.

⁶⁸ G. Janusz, *op. cit.*, s. 49.

⁶⁹ Jak podkreśla S. Sierpowski: „Kwestia wyzyskania mniejszości narodowych dla realizacji doraźnych, a zwłaszcza perspektywicznych celów politycznych pojawia się już u progu okresu międzywojennego, kiedy iluzoryczną okazała się nadzieja na wytyczenie granic, które zyskałyby powszechne poparcie” i cyt. fragmenty raportu z 2.12.1925 r. posła polskiego w Berlinie Kazimierza Olszewskiego, który pisał: „Jest rzeczą jasną, że obrona mniejszości w różnych państwach będzie raczej dekoracją; istotnym zaś celem polityki niemieckiej będzie rozbudowa praw mniejszości niemieckiej w Polsce jako przedwstępna faza do oderwania od Polski obszarów, które poprzednio należały do Prus”. Por. S. Sierpowski, *Mniejszości narodowe...*, s. 17.

Międzynarodowej z 15 września 1923 r. w sprawie treści art. 4 MTW obowiązującego Polskę⁷⁰.

Jak już wspomniano, na początku lat trzydziestych pojawiła się interpretacja pojęcia mniejszości wskazująca na przechodzenie instytucji międzynarodowych okresu międzywojennego na grunt teorii subiektywnej uwzględniającej również czynniki obiektywne. Stały Trybunał Sprawiedliwości Międzynarodowej, w związku z interpretacją treści konwencji grecko-bułgarskiej z 27 listopada 1919 r., wydał 31 lipca 1930 r. opinię, w której stwierdził, że mniejszość oznacza: „istnienie grupy osób, żyjących w danym kraju lub na danym obszarze, mających własną rasę, religię, język lub tradycje zjednoczonych identycznością tej rasy, religii, języka lub tradycji, wyrażającą się w poczuciu wspólnoty, a to w zachowaniu swych tradycji, utrzymaniu wierzeń religijnych, nauczaniu i wychowywaniu dzieci stosownie do ducha i tradycji swojej rasy oraz we wzajemnym wspieraniu się”⁷¹.

Władysław J. Zaleski w swojej pracy z roku 1932 pt. *Międzynarodowa ochrona mniejszości* cytował m.in. definicje Jacques Fouques Duparc’a i Helmera Rostinga stojące na gruncie teorii obiektywnej, według których: „mniejszość jest to grupa, składająca się z obywateli państwa, którzy różnią się od innych współobywateli cechą charakterystyczną, jak język albo religia” (J.F. Duparc) lub „pod pojęciem mniejszości rozumiemy grupę ludzi, którzy należą do innej rasy lub religii, lub też posiadają inny język, aniżeli większość danego kraju” (H. Rosting)⁷².

Karol Jonca przytacza z kolei definicję niemieckiego badacza problemów mniejszościowych w okresie międzywojennym Ernesta Flachbartha, który stojąc na gruncie kryterium obiektywnego, rozróżniał w traktatach mniejszościowych mniejszości narodowe od mniejszości językowych i religijnych, z tym że mniejszości narodowe analizował w powiązaniu z pojęciem narodu (*Nation*). Według E. Flachbartha pojęcie mniejszości językowej i religijnej obejmuje wszystkich tych mieszkańców lub obywateli państwa, którzy odróżniają się od większości mieszkańców lub obywateli pod względem używanego języka lub wyznawanej religii. Ernest Flachbarth twierdził, że członków mniejszości językowej i religijnej łatwo ustalić na podstawie obiektywnych kryteriów, jakimi są język i religia⁷³. Ponadto E. Flachbarth przedstawił również, tym razem wspierając się kryterium subiektywnym określającym przynależność danej osoby do mniejszości, definicję członka mniejszości narodowej. Według niego „Członkami mniejszości narodowej są

⁷⁰ Art. 4 MTW dotyczył uznania za obywateli polskich z mocy prawa i bez żadnych formalności dawnych obywateli państw zaborczych, którzy w chwili uzyskania przez traktat wersalski mocy obowiązującej, posiadali stałe zamieszkanie na terytorium przyznanym Polsce w wyniku traktatów z Niemcami i Austrią. Por. G. Janusz, *op. cit.*, s. 49.

⁷¹ Cyt. za G. Janusz, *op. cit.*, s. 49-50; K. Kwaśniewski, *op. cit.*, s. 43-44.

⁷² W.J. Zaleski, *op. cit.*, s. 14.

⁷³ K. Jonca, *op. cit.*, s. 218-219.

ci mieszkańcy względnie obywatele (*Staatsangehörigen*) państwa, którzy przyznają się nie do panującego narodu, lecz do narodowej mniejszości, a to w oparciu o ich szczególne poczucie narodowe odmienne od poczucia członków większości narodu”. Jego zdaniem mniejszość narodowa istnieje tylko wówczas, gdy łączy ją „voulour – vivre collectif”⁷⁴. Z kolei Marek Maciejewski, odnosząc się do definicji mniejszości narodowej E. Flachbartha, trafnie zaznacza, że Flachbarth nie potrafił jednak precyzyjnie określić kryterium przynależności do tak rozumianej przez niego mniejszości narodowej⁷⁵.

Podsumowanie

Podczas konferencji pokojowej w Paryżu nie wypracowano definicji mniejszości rasowej, religijnej czy językowej; nie wypracowano również definicji mniejszości narodowej. Zdefiniowania pojęcia mniejszości na użytek postanowień traktatowych dokonała w okresie międzywojennym Liga Narodów w latach 1923 i 1930. Stały Trybunał Sprawiedliwości Międzynarodowej, w związku z interpretacją treści konwencji grecko-bułgarskiej z 27 listopada 1919 r., wydał 31 lipca 1930 r. opinię, w której stwierdził, że mniejszość oznacza „istnienie grupy osób, żyjących w danym kraju na danym obszarze, mających własną rasę, religię, język lub tradycję zjednoczonych identycznością tej rasy, religii, języka lub tradycji, wyrażającą się w poczuciu wspólnoty, a to w zachowaniu swych tradycji, utrzymywaniu wierzeń religijnych, nauczaniu i wychowywaniu dzieci stosownie do ducha i tradycji swojej rasy oraz wzajemnym wspieraniu się”. Należy podkreślić, że żadna definicja pojęcia mniejszości z okresu międzywojennego, również te przytaczane przez autora w niniejszym artykule, nie spotkała się z powszechną akceptacją.

Wydaje się to zrozumiałe, gdy spojrzy się na to zagadnienie w szerszym kontekście. Zarówno w okresie międzywojennym, jak i współcześnie samo zdefiniowanie tego, co należy rozumieć pod pojęciem mniejszości, w znaczeniu grupy ludzi różniącej się od większości społeczeństwa szczególną obiektywną cechą (religią, wyznaniem, językiem) czy też subiektywnym poczuciem przynależności etnicznej lub narodowej, zamieszkującej określone terytorium i posiadającej świadomość własnej odrębności, ze względu na te szczególne cechy wyróżniające ją od większości społeczeństwa w miejscu zamieszkania (osiedlenia), wzbudzało i wzbudza mnóstwo kontrowersji i wątpliwości, chociażby w zakresie wyczerpującego uwzględnienia wszystkich niezbędnych elementów definicji mniejszości. Wbrew pozorom, zdefiniowanie pojęcia mniejszości było kwestią istotną, gdyż na mocy traktatów mniejszościowych przysługiwały jednostkom należącym do mniejszości określonych

⁷⁴ *Ibidem*.

⁷⁵ M. Maciejewski, *op. cit.*, s. 78.

traktatowo państw szczególne prawa, do których to przestrzegania pod nadzorem Ligi Narodów zobowiązane były państwa objęte traktatami mniejszościowymi.

Brak precyzyjnego zdefiniowania pojęcia mniejszości oraz kryteriów określających przynależność do poszczególnych grup mniejszościowych sprzyjało w okresie międzywojennym politycznym (a nie prawnym) interpretacjom jego postanowień odnośnie do typu (rodzaju) mniejszości, które mogą korzystać z ochrony traktatowej, szczególnie w zależności od strony interpretującej to pojęcie (władze państwowe lub przedstawiciele zainteresowanych grup mniejszościowych), jej poglądów i sympatii politycznych.

Literatura

- Brzeziński F., *Prawa mniejszości. Komentarz do Traktatu z dnia 28 czerwca 1919 R. pomiędzy Polską a Głównymi Mocarstwami*, Warszawa 1920.
- Bruns C.G., *Grundlagen und Entwicklung des internationalen Minderheitenrechts*, Berlin 1929.
- Czubiński A., *Historia powszechna XX wieku*, Poznań 2011.
- Davis N., *Europa. Rozprawa historyka z historią*, Kraków 2000.
- Erler, G.H.J., *Das Recht der nationalen Minderheiten*, Münster 1931.
- Fouques-Duparc J., *La protection des minorités de race, de langue et de religion. Étude de droit des gens*, Paris 1922.
- Janusz G., *Ochrona praw mniejszości narodowych w Europie*, Lublin 2011.
- Jonca K., *Polityka narodowościowa III Rzeszy na Śląsku Opolskim w latach 1933–1940. Studium polityczno-prawne*, Katowice 1970.
- Katelbach T., *Niemcy współczesne wobec zagadnień narodowościowych*, Warszawa 1932.
- Katelbach T., *Zagadnienie narodowościowe w Europie powojennej*, „Strażnica Zachodnia” 1930, nr 2 (kwiecień-czerwiec).
- Kierski K., *Ochrona praw mniejszości w Polsce*, Poznań 1933.
- Kierski K., *Prawa mniejszości niemieckiej w Polsce*, Poznań 1923.
- Kollenscher M., *Die polnische Staatsgebörigkeit, ihr Erwerb und Inhalt für Einzelpersonen und Minderheiten dargestellt auf Grund des zwischen den alliierten und assoziierten Hauptmächten und Polen geschlossenen Staatsvertrages vom 28 Juni 1919*, Berlin 1920.
- Konstytucja marcowa 1921. Dokumenty naszej tradycji*, oprac. A. Burda, Lublin 1983.
- Koźmiński T., *Sprawa mniejszości. Na podstawie Traktatu między głównymi Mocarstwami sprzymierzonymi i stowarzyszonymi a Polską, podpisanego w Wersalu 28 czerwca 1919*, Warszawa 1922.
- Krasuski J., *Geneza i treść Traktatu między Polską a pięciu Głównymi Mocarstwami sprzymierzonymi i stowarzyszonymi z punktu widzenia stosunków polsko-niemieckich*, [w:] *Problem polsko-niemiecki w Traktacie Wersalskim*, red. J. Pajewski, przy współudziale J. Krasuskiego, G. Labudy, K. Piwarskiego, Poznań 1963.
- Krasuski, J., *Rola Ligi Narodów w kształtowaniu stosunków polsko-niemieckich 1919–1939*, [w:] *Problem polsko-niemiecki w Traktacie Wersalskim*, red. J. Pajewski, przy współudziale J. Krasuskiego, G. Labudy, K. Piwarskiego, Poznań 1963.
- Kutrzeba S., *Polskie prawo polityczne według traktatów. Część I. Traktaty – Suwerenność – Terytorium – Ludność. Ograniczenia. (Mniejszości – Wolności handlowe)*, Kraków 1923.
- Kwaśniewski K., *Socjologia mniejszości a definicja mniejszości narodowej*, [w:] *Sprawy Narodowościowe, Seria Nowa*, t. 1, z. 1, Warszawa 1992.
- Malicka A., *Ochrona mniejszości narodowych – standardy międzynarodowe i rozwiązania polskie*, Wrocław 2004.
- Maciejewski M., *Prawne aspekty położenia mniejszości narodowych na Górnym Śląsku w okresie międzywojennym*, „Studia Prawno – Ekonomiczne” 2014, t. VCI/1.

- Osterhammel J., *Historia XIX wieku. Przeobrażenie świata*, Poznań 2013.
- Plettner H., *Das Problem des Schutzes nationaler Minderheiten*, Leipzig 1927.
- Pravo Międzynarodowe i Historia Dyplomatyczna. Wybór Dokumentów. Wstęp i opracowanie L. Gelberg*, t. 1 i 2, Warszawa 1954 i 1958.
- Sierpowski S., *Mniejszości narodowe jako instrument polityki międzynarodowej 1919–1939*, Warszawa 1988.
- Słownik Języka Polskiego*, t. 1 i 3, Warszawa 1988 i 1989.
- Sprawy polskie na Konferencji Pokojowej w Paryżu w 1919r. Dokumenty i materiały*, t. 3, red. R. Bierzanek, J. Kukułka, Warszawa 1968.
- Sworakowski W., *Międzynarodowe zobowiązania mniejszościowe Polski. Komentarz do artykułu 12-go Małego Traktatu Wersalskiego. Przedmowa Makoński Julian*, Warszawa 1935.
- Wielki Słownik Angielsko-Polski*, Warszawa 2005.
- Wroniak Z., *Problem mniejszościowy na Paryskiej Konferencji Pokojowej w 1919 roku*, [w:] *Mniejszości narodowe a wybuch II wojny światowej*, red. J. Benyskiewicz, Zielona Góra 1998.
- Zaleski W.J., *Międzynarodowa ochrona mniejszości*, Warszawa 1932.
- Żyndul J., *Państwo w państwie?: Autonomia narodowo – kulturalna w Europie Środkowo-wschodniej w XX wieku*, Warszawa 2000.
- Źródła do historii powszechnej okresu międzywojennego*, t. 1: 1917–1926, red. S. Sierpowski, Poznań 1992.